նակ յաջորդ 1669 տարին և ան առնիր ալ Տաճկաց օդնականութեամբը կրնար ազատիլ։

Սուլթանէն Տաճկաց ձեռք հպած եալ՝ Հայք Թրանսիլվանիոյ, ձիւնալեռներէն անկից ալ Միքայէլ Ա. Արաֆիին գլխաւորութեան թոյլտուութեամբը ձիւնապերանց սոսրոտը գանուած տեղւանքները քաշուեցան, Սոյն գլխաւորը՝ զՀայերը մեծաւ հիւրասիրութեամբ ընդունեցաւ, Նեղբին անմիսթարանութեանց, Տաճկաց և Թաթարաց ըրած ապականութեանց համար՝ իւր բնակչաց մէջ նուազած երկիրը ժողովրդաբնակ ընելու և վաճառականութիւնը յառաջ տանելու համար։ Ալ և այլ ազատութեամբ՝ արտօնութեամբը վարձատրից զիրենք։ Որոնք վերջէն երկու թագաւորական քաղաքաց, Հայաքաղքին (Սամշոյվար կամ Կէոլա) և Եղիսաբեթուպոլսոյ (Պաշպալով կամ Էպէշֆալվա) հիմնարկիչ եղան։ Հոս յիշեցնել կուզեմ, որ Թրանսիլվանիոյ պատմագիրք Յովսէփ Պէնքէօ, Ֆաշինկ և այլն Հայերէմ կմիսթարանին մեզի հետ՝ թէ Հայք Անիէն յառաջ եկան, սակայն կհեռանան և կսխալին, որ իրենց գալուստը Հայ Թագաւորաց գահոյն բարձմամբը և Անիի կործանմամբը Դանուբեան իշխանութեանց և Թրանսիլվանիոյ մէջ անմիջական կերպով կըսերեն, և երկուքն ալ ծիւ ու կէս դարը կը պնեն։

Ա. եկի մանրամասն տեղեկութիւն տալ քաղաքական և եկեղեցական կենաց վրայօք՝ ուրիշ անգամուն կհաղորդմ երբ Կ. Պոլսոյ Պատկանելի և Սրբազնագոյն Պետական Ժողովը Հանդերձ Նորին Բարձրաշնորհ և բարեվնամ՝ Ս. Նահապետին և Գեր. Առենապետին հետ կարեկից Հայեցուածք մը արձակեն վերոյիշեալ գաւառաց մէջ ցրուեալ եղբարց վրայ, և նոցա վիճակը նկատողութեան առնեն, զոր լաւ գիտէ Բարձրաշնորհ Տ. Ներսէս Սրբազան Պատրիարք բարեգործով Հայրը, որուն վրայ նոյն տեղւոյն բովանդակ քաղաքացիք իրենց ակնկալութիւնը դրած են։

ԱՆՏՈՆ Ե. Վ. ԹԱՐԴՄԱՆԵԱՆ

Քարոզիչ ի Խաւգիւղ.

Հետևեալ իրատացի դիտողութիւն Կ. Պոլիս հրատարակուած Լոյս Արևնական ամսագրէն քաղելով կհաղորդմք ընթերցողաց, և կխոստանամք Աւետարանական ընկերութեան հակաքրիստոնէական արդիանց նկատմամբ միւսդուած և ի պատեհ ժամու գրել և հրատարակել։

ՊԱՏԳԱՄԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՈՒԽՏԻՆ ԵՒ ԱՋԱՏՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ Ս. ԿՐՕՆԻ

ԻԹՈՒՐՔԻԱ.

Վերջին օրերս Աւետարանական Ընկերութեան կողմանէ անգլիացի պատգամաւորութիւն մը Լանտրայէն հասած էր ի Մայրաքաղաքս՝ անձամբ մեր Վեհափառ Կայսեր ներկայանալու և Թուրքիոյ Քրիստոնէից Կրօնի և խղճի ազատութեան նկատմամբ՝ բազմաթիւ ստորագրութիւն կրող Ցիշատակագիր մը մատուցանել Նորին Օգոստափառ Կայսրութեան։

Սոյն պատգամաւորութիւնը անգլիոյ Վսեմ. դեսպանին միջնորդութեամբն անցեալ շաբթու Բ. Դուռն գնաց՝ արտաքին գործոց Վսեմափայլ Պաշտօնեայէն խնդրելու Վեհափառ Կայսեր ներկայանալու շնորհն. սակայն Օսմանեան կառավարութիւնն բացարձակ մերժից այս առաջարկութիւնն, թէ մինչ ցարդ շարունակուած սովորութեանց և յարաբերութեանց անհամաձայն ըլլալուն և թէ պաշտօնական կերպարանք մը չկրելուն համար։

Մեք այս խնդրոյն մէջ երկու ծանր կէտ կնկատմարենք, մէկը՝ եղած մերժումն՝ որ բնականապէս պատգամաւորութեան ինքնաիրութիւնն վիրաւորից, և մէկ ալ՝ այդ յիշատակագիրն՝ որ դիւանագիտական լեզուաւ յանիրաւի բողոք մ՝ էր Տաճկաստանի հայրանամ Կառավարութեան դէմ։

Ցիշատակագիրն կհայտարարէ՝ թէ Թուրքիոյ Քրիստոնէից (մանաւանդ Հայոց) Կրօնքն և խղճի ազատութիւնն տառապանաց և հալածանաց են-

թակայ է։ Եւ որքան ալ այս ծանր ամբաստանութիւնն տարտամ, շփոթի և անորոշ կիմոզուի առանց բացատրելու թէ ո՛վ է Քրիստոնէական Կրօնքն և խղճի ազատութիւնն տառապանաց և հալածանաց ենթարկող մարմինն, բայց և այնպէս յիշեալ յիշատակագիրն բնաւ չկրնար արդարանալ, քանի՛ որ քաջ գիտէ՝ թէ Տաճկաստանի իշխանութիւնն Վեհափառ Սուլթանն է վարողը և Թուրքիոյ մէջ տիրողը՝ նորա հաւատարական օրէնքն, որ ոչ միայն այգպիսի ընդ վայր տառապանք մը և հալածանք մը չէ տրամադրած, այլ և իր կրօնքին հաւատար մեծարած է և կ՚արժէ հետևապէս այդ տեսակ յիշատակագրի մը պատգամաւորութեան՝ ակից աւելի արժանաւոր ընդունելութիւն մը չէր կրնար ըլլալ։

Մենք քիչ մ՚ալ առաջ երթալով պիտի ըսենք թէ Թուրքիա՝ կրօնական ազատութիւն յարգելու մասին միւս (մի քանի) Քրիստոնեայ լուսաւորեալ և քաղաքակիրթ տէրութիւններէն ալ շատ ու շատ գերազանցած է, և ասոր մի մեծ և անհերքելի ապացոյց մ՚է, որ մինչդեռ ուրիշ Տէրութեանց մէջ Եկեղեցական առնետաւորութիւնն իսկ երկրին տիրող քաղաքական օրինաց հակառակութեան տակն է, Թուրքիոյ Հպատակ Քրիստոնէից Եկեղեցիներուն առնետաւորներն այդ մասին անսահման շնորհ մը կվայելեն։

Թուրքիոյ Քրիստոնէական Կրօնքն ու խղճի ազատութիւնն տառապանք և հալածանք կը կրէ, այս չուրացուիր, բայց ոչ թէ Թուրքիոյ Կառավարութենէն, ինչպէս կամբաստանէ յիշատակագիրն, այլ ուղղակի նորադարձից քարոզիչներէն, որ Քրիստոնէից Կրօնքն նախատել թշնամանել և Քրիստոնէից մէջ գժտութիւն ու պատերազմներ սերմանել՝ իրենց զբօսանք մը և շահու գուժ մը դրած են։

Թուրք բարեմիտ ժողովուրդն բնաւ մտահան մը չունի՝ որ Քրիստոնէից Կրօնքն հայհոյէ և զայն տառապելու և հալածելու վարդապետութիւններ ընէ, մինչև իսկ Տիրապարակային Թուրք Թերթերն՝ Քրիստոնէից Կրօնին դէմ բնաւ խիստ լեզու մը չգործածեցէն գաւ՝ միշտ յարգանօք վարուած են։ Սակայն Բողոքականաց քարոզիչներուն բերանացի և գրաւոր վարդապետութիւններն, անանց Հրատարակչային Թերթերն ու հրատարակուած բոլոր կրօնական գրքերն՝ առանց բացառութեան՝ մէյ մէկ սուր սլաքներ են՝ որ Քրիստոնէից ջերմեռանդ ու բարեպաշտ սրտին միշտ կուղղուին, սլաքներ՝ որ տառապանքներէ ու հալածանքներէ աւելի մահարեր են։

Եթէ այդ խմաստով յիշատակագիր մը ոչ-բողոքական ազգ մը պատրաստէր, առանց վարանելու պիտի ըսէինք թէ այդ բողոքն՝ նորադարձից քարոզիչներուն դէմ է, վասն զի ինչպէս ըսինք՝ Քրիստոնէական Կրօնքն և խղճի ազատութիւնն հալածելու և տառապելու հեղինակներն իրենք են։

Բայց քանի որ այս յիշատակագիրն բողոքականներու կողմանէ յօրինուած է, տարակոյս չըվերցներ՝ որ յայտնապէս Թուրքիոյ բարեխնամ Կառավարութիւնն կամբաստանէ, որուն առաջ չկրնար անտարբեր կենալ Թուրքիոյ Կառավարութեան շնորհներն բազում պարերէ ի վեր առատապէս վայելով Քրիստոնեայ ժողովուրդ մը։

Եթէ անգամ մը Թուրքիոյ գաւառաց տեղական կառավարութիւններուն արձանագրութիւնները աչքէ անցնենք, պիտի տեսնենք և համոզուինք՝ թէ բողոքականներն ի՞նչ կերպով վարուած են ուրիշ Քրիստոնեայ ազգաց կրօնքներուն հետ, ինչպէս որ շատ անգամ ալ Ազգային Թերթերու և Ազգային Վարչութեան առեանններուն մէջ այս խնդիրներն յուզուած են, եւ ի՞նչ հարկ հեռուներն երթալ, բուն իսկ Մայրաքաղաքիս մէջ միշտ աչքով կտեսնենք՝ որ երբ Քրիստոնեայ ննջեցեալ մը դագաղը կտեսնուի, որուն առաջ ամեն կիրք, և առերեսութիւն տեղի տալ պէտք է, ամենէն մերկեռանդ Տաճիկն իսկ յարգանօք և կարեկցական ոգւով մը կանցնի անոր քովէն, մինչդեռ ամենէն բարեկրօն կարծուած բողոքականն հեգնական ժպիտը կարձակէ։

Մեր այսքան պիտոյութիւնէն յայտնի կտեսնուի՝ որ Քրիստոնէական Կրօնի կրած նեղութիւնները ուղղակի նորադարձից քարոզիչներէն են, և եթէ Վեհափառ Կայսեր տիրող օրէնքն չհսկէ շատ ծանր և գառն հետևանքներ յառաջ պիտի գան նորադարձից քարոզիչներն մէկ կողմանէ նկատելով՝ որ

իրենց շահուն շատ յարմար է այս տեսակ ազեատղի հետևանքներին, և միւս կողմանէ նկատելով որ Թուրքիոյ օրէնքներն քաղաքացիական հետաքննեսութեամբ՝ այս հետևանաց առաջն առած են, այս առթիւ պարտաւորուած են անիրաւ ամբաստանութեան մը քօղին տակ ծածկուելով՝ արտօնութիւն մը ձեռք բերել, որպէս զի կարող ըլլան անարգել, թշնամանել և հալածել Քրիստոնեայ Եկեղեցիները, (մանաւանդ ի գաւառս խեղճ Հայ ժողովուրդն), Քրիստոնէական Կրօնին դէմ մինչ ցարդ չարաչար գործածած լեզուներն, ցանած որոմներն ու մոլար վարդապետութիւններնին բաւ չհամարելով։

Եթէ այդ պատգամաւորութիւնն անկեղծ է իր ձեռնարկին մէջ և իրօք կփափաքէր Կրօնի և խղճի ազատութեան ընդհանրանալուն, ինչ հարկ կար դիմել Թուրքիոյ Կայսերութեան՝ որ արդէն այդ սկզբունքն ճանչցած և իր օրինաց մէջ ընդունած է։ Այդ պատգամաւորութիւնն անկեղծութեան ապացոյց մ՝ ընծայելու համար, պարտական էր դիմել... Հունգարիոյ, Ռուխարայի, Եթովպիոյ, Ճափոնի, Չինաց, Մարաց, Հնդկաց և այլ կառավարութեանց և ժողովրդոց, որոնց մէջ զժբաղտաբար այդ սկզբունքն իր բուռնգակ նշանակութեամբն ըմբռնուած չէ տակաւին։

Այդ պատգամաւորութեան յիշատակագիրն՝ բողոքականաց վերաբերեալ ամբաստանութիւնն՝ Թուրքիոյ բարեխնամ Կառավարութեան վերաքրկուն համար, իրաւամբ մերժուեցաւ թէ և տարբեր տեսութեամբ մը բայց մեք ալ մեծ իրաւունք ունինք այդ յիշատակագրին դէմ միշտ բողոքելու, որ խորամանկութեամբ ցոյց կուտայ որպէս թէ Արևելքի մէջ Հայաստանեայց Կաթուղիկէ Ս. Եկեղեցին իր Կրօնական ազատութեան մասին՝ Թուրքիոյ Կայսերական Կառավարութենէն տրտունջ մ՝ ունեցած ըլլայ։ Այս տեսակ աննկերկի վիճակի մէջ անկապատակ չէր կրնար ըլլալ, բայց Կայսերական Կառավարութեան արդէն Հայ Ազգին բնական անկեղծութեանն ու հաւատարմութեան շատ փորձերով վերահաստատ ըլլալուն, չենք յուսար բնաւ՝ որ կարևորութիւն տուած ըլլայ ինչպէս որ կարևորութիւն չտուաւ Աւետարանական պատգամաւորութեան առաքելութեանը, որք անցեալ չորեքշաբթի օր դժգոհութեամբ մեկնեցան ի Մայրաքաղաքէս գառնալ ի Լօնտրա՝ բողբոջիր մ՝ ևս առ Բարձրագոյնն Մեծ Եպարքոսն ուղղելով իջեռն Անդրիոյ Վ. սահմ. Դեսպանին, յորում Օրատատիւտ Կայսեր ներկայանալու շնորհէն զրկուելուն վերայ ցաւ կըյայտնեն եղեր։

Երթան բարեաւ։

Լոյս Թ. 17. փետր.

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷՋՄԻԱԾՆԻ Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ.